

Jelínek, Milan

K teoretickým otázkám srovnávací stylistiky slovanských jazyků

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1963, vol. 12, iss. A11, pp. [93]-106

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100103>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MILAN JELÍNEK

K TEORETICKÝM OTÁZKÁM SROVNÁVACÍ STYLISTIKY SLOVANSKÝCH JAZYKŮ

I

Téměř všechny stylistické práce teoretického zaměření, ať provádějí zobecňování na základě jakéhokoli jazykového materiálu, zdůrazňují nepropracovanost stylistického pojmosloví a následkem toho i stylistické terminologie.¹ Značné rozdíly v chápání stylistických kategorií a jevů jsou nejen ve stylistické vědě různých národů, ale i u různých teoretiků stylistiky patřících k témuž národnímu celku.² Problémy začínají již při vymezení obsahu stylistiky, při vypracovávání jejích základních metod, při členění stylistiky na jednotlivé stylistické disciplíny, při určování stylistických prostředků atd. Autor instruktivního pojednání o stylistice (*La stylistique*) P. Guiraud napsal v r. 1957 o pojmu styl tato pravdivá slova: „... le contenu du mot style est si vaste que, soumis à l'analyse, il éclate en une poussière de concepts autonomes qui, en se réclamant ou sans se réclamer du titre de stylistique ont, avec des bases communes, des domaines et des méthodes tranchés.“³ Neuspokojivě je dosud vyřešen základní problém: kudy vlastně vede hranice mezi mluvnicí a naukou o slovní zásobě na jedné straně a stylistikou na straně druhé.⁴ S tím pak souvisí nutnost nově řešit otázku poměru mezi jedinečným jazykovým projevem, souborem jedinečných projevů a jazykem jako soustavou.⁵

Dosavadní zaměření lingvistiky na gramatiku a lexikologii se začíná stále více přesouvat na problémy stylistické. Nesdílíme tu ovšem upřílišený názor L. Spitzera, podle něhož „Syntax ja Grammatik nichts als gefrorene Stilistik sind“.⁶ V minulosti tu bylo nashromážděno veliké množství materiálu, který v pracích vyspělejších sloužil jako podklad k zobecňování, v pracích méně vyspělých, užívajících často nevědecké metody impresionistické, jako exemplifikace pro vyspekulované soudy.⁷ Teorii je však třeba budovat znovu, přesnějšími metodami, než tomu bylo v minulosti. Jako obecná metoda se tu přímo nabízí metoda dialektická, která se osvědčila při materialistickém pojetí zkoumaných jevů i v jiných oborech.⁸ Definitivně je třeba zavrhnout jakékoli metody, které povyšují badatelský impresionismus na objektivní nástroj vědeckého zkoumání. Obecná metoda dialektická svou propracovaností a všestranností dává záruku, že na jejím základě mohou být vypracovány speciální metody stylistické, které nám budou spolehlivě sloužit při rozboru a zobecňování stylistických jevů. Že tu přijdou k slovu i metody logickosymbolické a matematické, které jsou s to vyjádřit očekávanost, popř. neočekávanost výběru jistého prostředku lexikálního nebo syntaktického, o tom dnes již nemůže být pochyb. Ostatně ve světové literatuře byly učiněny úspěšné pokusy o to, aby se prokázala nosnost metod užívaných v teorii informace pro zkoumání stylistické. Nejde tu o tak dalekosáhlou revoluci, jak se na první pohled zdá, uvědomíme-li si, že se již dříve uplatňovaly ve stylistice metody statistické. Z jejich povahy však vyplývalo, že měnily pracovní eliminaci jevů, jaká je nutná v každém vědeckém oboru provádějícím analýzu komplexních jevů, v jejich izolaci a tím vedly ke zkráceným závěrům.

Je účelné zabývat se za této situace v teorii stylu otázkami srovnávací stylistiky

slovanských jazyků? Nechybějí k tomu vlastně všechny předpoklady? Zdálo by se prospěšnější odložit řešení konkrétních otázek stylistickosrovnávacích na pozdější dobu, až bude dobudována teorie stylu a její základní pojmy budou obecně přijaty, až budou vypracovány spolehlivé metody stylistického rozboru konkrétních jazykových projevů a až se osvědčí některé metody, kterých se užívá při zobecňování výsledků konkrétních stylistických rozborů. A ve výčtu těchto „až“ bychom mohli pokračovat: Chybějí dosud systematické stylistiky jednotlivých slovanských jazyků, třebaže zejména v poslední době byly v této oblasti učiněny pro ruštinu, polštinu, češtinu a slovenštinu vážné pokusy.⁹ Nemáme dosud srovnávací mluvnické slovanských jazyků, která by z hlediska synchronního podrobně srovnávala systém slovanských jazyků. Tento nedostatek pocítujeme zvláště v oblasti syntaxe, neboť výběr syntaktických jevů je vedle výběru jevů lexikálních rozhodující pro stylistickou charakteristiku nejen konkrétního projevu, ale i jistého druhu promluv. Ostatně i historickosrovnávací syntax slovanských jazyků je stále ještě úkolem, který slavistika dosud nesplnila, třebaže pro to podnikla mnoho dílčích výzkumů.¹⁰ Mnoho práce ještě čeká i srovnávací lexikologii slovanských jazyků, ve které je třeba vypracovat základní metodologii výzkumu. Pro srovnávací stylistiku potřebujeme zejména synchronní srovnání slovanské slovní zásoby. A konečně je nutno vypracovat metody, kterými by bylo možno odhalit stylistické rozdíly v užívání jazykových prostředků v jednotlivých slovanských jazycích. Není to úkol snadný, uvážíme-li, že tu musíme srovnávat nikoli jen prostředky samé, nýbrž jejich funkční vztahy k jiným prostředkům téhož jazyka a zároveň srovnávat prostředky s touž funkcí v různých slovanských jazycích.

II

Domnívám se, že jako teoretické východisko pro synchronní srovnávací stylistiku slovanských jazyků lze přijmout tzv. stylistiku funkční: Je tu třeba ovšem zdůraznit, že jde o pozměněné chápání funkčních stylů a funkčního uplatňování jazykových prostředků, než jak je formulovala pražská strukturalistická škola v třicátých letech.¹¹ Teorie vypracovaná pražskými strukturalisty dává mnohé podněty k tomu, aby se dnes s pomocí dialektické metody dosáhlo uspokojivého řešení mnoha otázek, které se dříve zdály neřešitelnými a považovaly se za doménu vědecky neuchopitelného jazykového povědomí, nebo jak se častěji říkalo, jazykového citu. O rozvinutí teorie funkčních stylů dialektickou metodou se zasloužili hlavně stylisté českoslovenští a někteří stylisté sovětsí a dílčími úspěchy k této teorii přispěla i stylistika polská.¹²

V čem je podstata funkční stylistiky? Především v novém chápání poměru mezi jedinečným jazykovým projevem a nadindividuálním jazykovým systémem. Ukázalo se, že bez vyřešení tohoto základního problému nelze úspěšně odpovědět na otázku, jak jazykové prostředky fungují. Přitom bylo zřejmé, že není možno přijmout de Saussurovo pojetí jazykového projevu jako pouhého aktu inteligence a vůle individua, i když omezeného existencí nadindividuálně platného systému. Redukce parole (promluvy) na individuální složky řeči odporuje skutečnosti, že skrze promluvu funguje a v ní se vlastně singularizuje (individualizuje) jazyková soustava, jejíž existence je podmíněna společensky. Toto zjištění ovšem nechce snížit de Saussurovu zásluhu o to, že naznačil dialektiku fungování jazyka v době, kdy jazykověda obvykle jen uplatňovala jen jeden pohled na řeč, buď projevový, nebo systémový.

Vztah mezi jazykovým projevem a jazykovým systémem není plně vystižen ani protikladem mezi „aktuálností (actuality)“ a „potencionálností (potenciality)“, jak to formuloval Otto Jespersen. Nevystačíme také jen se zdůrazněním „sociální

podmíněnosti“ konkrétních jazykových projevů, jak je tomu v sociologizujících pracích Meilletových a Vendryesových. A nemůžeme poměr mezi jazykovým projevem a jazykovou soustavou redukovat jen na technickou záležitost jazykovědy, jak to učinil jeden z teoretiků Pražského lingvistického kroužku J. M. Kořínek. Kořínek totiž označil jazykový projev za surový materiál lingvistického bádání a jazyk za vlastní cíl jazykovědného studia.¹³ V historii této otázky bychom mohli ještě dlouho pokračovat, ale protože je na okraji našeho tématu, uzavřeme ji.

Jaké je marxistické řešení této otázky? Opřeme se tu zvláště o práci A. I. Smirnického, který věnoval rozboru této otázky zvláštní pozornost.¹⁴ K pojmu jazyk ve smyslu „jazyková soustava“ se dochází abstrakcí od individuálních jazykových prvků přítomných v konkrétních jazykových projevech i od rozdílných podmínek, za nichž tyto projevy vznikají. Přitom jazyk reálně existuje v řeči (mluvě), tj. v nekonečné řadě konkrétních jazykových projevů již realizovaných nebo se realizujících nebo v budoucnosti realizovatelných. Z konkrétní vyjadřovací potřeby, vznikající za konkrétních sdělných podmínek, vytváří jednotlivce (výjimečně kolektiv) jazykový projev tak, že k němu vybírá potřebné prostředky z jazykové soustavy. Přitom řadí a obměňuje lexikální prostředky podle gramatických schémat, která jsou stejně jako prostředky lexikální součástí jazykové soustavy. Poměr mezi jazykem a jazykovým projevem lze chápat jako dialektický vztah mezi obecným a jednotlivým.

Z těchto teoretických předpokladů lze vyjít při rozhraničování pojmů jazyk a styl. Pojem jazyk je třeba vyhradit pro jazykovou soustavu, ke které dospíváme abstrakcí ode všech konkrétních podmínek, za nichž jazyk funguje. Zůstává tu jen nejobecnější funkce jazyka, totiž že slouží jako nástroj myšlení k dorozumění. Všude tam, kde přihlížíme ke konkrétnějším podmínkám fungování jazyka nebo alespoň k jediné takové podmínce, jde o styl. Je tedy rozdíl mezi lexikologií a gramatikou na jedné straně a stylistikou na straně druhé v tom, že stylistika zjišťuje závislost výběru jazykových prostředků na různých podmínkách sdělování a na různých sdělovacích potřebách, kdežto lexikologie a gramatika od těchto podmínek a potřeb abstrahuje.¹⁵ K tomu je třeba poznamenat dvě věci. 1° Z uvedeného rozhraničení mezi stylistikou na jedné straně a gramatikou a lexikologií na straně druhé nelze činit závěr, že stylistika nezobecňuje. Naopak, mají-li se zjistit zákonitosti a tendence výběru výrazových prostředků za různých podmínek projevů a při různých výrazových potřebách, musí se chápat tyto podmínky a potřeby zobecněně, tj. musí se abstrahovat od jejich nekonečné rozmanitosti při konkrétním fungování jazyka. Ale tato abstrakce se liší od abstrakce lexikologické a gramatické nižším stupněm. 2° I v lexikologii a gramatice se uvádí tzv. stylistická charakteristika jazykových prostředků. Bývá tomu tak zejména v prakticky zaměřených příručkách slovníkových i mluvnických. Na první pohled bychom v tom mohli vidět překročení kompetence disciplín jazykově systémových na újmu stylistiky. Ve skutečnosti však prostředky, které jsou stylisticky příznakové, tj. které patří k některé stylistické vrstvě jazyka, do lexikálního nebo gramatického systému patří. Jsou zde zařazeny na příslušném systémovém místě vedle prostředků neutrálních a stylistickou poznámkou se upozorňuje na omezený okruh jejich užívání (na jejich příslušnost k jisté stylové vrstvě).¹⁶

Každý jazykový projev má svého původce, objektivní podmínky, za nichž probíhá, a konkrétní sdělnou funkci. Při úvahách o jazyce jako systému k těmto okolnostem projevu nepřihlížíme, a proto ani nemůžeme mluvit o tom, že se jednotlivé jazyky liší od sebe stylisticky. Nelze tedy, domnívám se, mluvit obecně o stylu jednotlivých slovanských jazyků, podobně jako není možno mluvit o stylu německém, francouzském, čínském apod. Něco jiného jsou rozdíly ve využívání jazykových prostředků,

podmíněně ovšem možnostmi daných jazykových soustav, v těchto stylech různých slovanských jazyků. Takto chápanou srovnávací stylistiku slovanskou lze vybudovat tím spíše, že jde o jazyky celkem velmi blízké svou mluvnickou strukturou a slovní zásobou.

Chceme-li se vyznat v složitém procesu slohotvorného dění nebo analyzovat jeho výsledky, musíme zjistit podmínky, za nichž projev probíhá, a sdělné potřeby, jimž slouží. Na nich totiž závisí výběr výrazových prostředků. Vzhledem k tomu, že rozhodují o stylistické povaze projevu, lze je nazývat činiteli slohotvornými. Jsou jednak subjektivní, spjaté s osobou původce jazykového projevu, jednak objektivní, dané podmínkami projevu a sdělnými potřebami. V komplexu slohotvorných činitelů mají ovšem vůdčí postavení činitelé objektivní, neboť oni určují hranice, v nichž může původce projevu provádět subjektivní výběr.¹⁷

Stylistika jako každá věda musí směřovat k zobecnování. Snad není třeba podrobněji dokazovat nesprávnost názoru, který se tu a tam vyslovuje, že cílem stylistického zkoumání jsou rozborů konkrétních projevů. Ty jsou ve skutečnosti na počátku stylistického bádání a jeho cílem je zjistit obecné zákonitosti a tendence výběru výrazových prostředků v jistých druzích projevů. Bez těchto obecných poznatků nebylo by možno provést ani stylistický rozbor konkrétního jazykového projevu, neboť v takovém případě by chyběla srovnávací kritéria. Stylistika proto musí vyčleňovat z celkového komplexu činitelů, kteří mají vliv na výběr výrazových prostředků, jednoho po druhém a zjišťovat zákonitosti a tendence výběru výraziva podmíněné daným činitelem. Tato eliminační metoda ovšem neznamená popření komplexního působení všech slohotvorných činitelů na výběr výrazových prostředků v konkrétním projevu, nýbrž je to jen nutná pracovní, umožňující poznání jednotlivých složek slohotvorného dění. Zaměření na jednoho slohotvorného činitele předpokládá abstrakci od současně působících činitelů jiných a také zobecněné chápání tohoto činitele. Přitom může abstrakce probíhat po dvou základních liniích: buď po linii činitelů objektivních (přitom se eliminují činitelé subjektivní) nebo po linii činitelů subjektivních (přitom se abstrahuje od činitelů objektivních). Tak docházíme na jedné straně k pojetí stylů objektivních, na straně druhé subjektivních. Bohužel tu nemůžeme podat podrobnější výklad této otázky a vypočítat všechny základní druhy stylů objektivních a subjektivních, které lze uvedenou eliminační metodou odhalit.

Mezi tzv. styly objektivními mají nejdůležitější postavení styly funkční. Zjišťujeme je tím, že shrnujeme zákonitosti a tendence ve výběru výraziva závislé na téže funkci sdělení. Při krajně obecné klasifikaci těchto funkcí lze rozeznávat funkci konverzačně (nebo prostě) sdělnou, odborně sdělnou, informačně a agitačně sdělnou a esteticky sdělnou. První tři jsou jako celek v protikladu ke čtvrté. Shrnutím příslušných zákonitostí a tendencí výběru výrazových prostředků dospíváme ke čtyřem základním funkčním stylům, které odpovídají výše uvedeným funkcím: k stylu hovorovému, odbornému, publicistickému a uměleckému. Mezi nimi ovšem leží přechodná pásma se smíšenými tendencemi výběru výrazových prostředků, např. ve stylu odborně popularizačním se směšují výběrové tendence stylu odborného a publicistického.¹⁸

Vzhledem k tomu, že funkční styly jsou nejvyhraněnější mezi objektivními styly a že si vytvořily zvláštní vrstvy stylisticky zabarvených prostředků, přímo se nabízejí k tomu, aby se s nimi začalo při srovnávání stylistických zákonitostí a tendencí v jednotlivých slovanských jazycích. Tím ovšem nechceme říci, že se srovnávání má omezit jen na funkční styly. I ostatní objektivní styly, vymežíme-li přesně jejich

objektivní činitele a určíme-li v jednotlivých slovanských jazycích zákonitosti a tendence výběru jejich výrazových prostředků, mohou se stát předmětem srovnávacího studia. Je k tomu však třeba vykonat předběžnou práci teoretickou alespoň v takové míře, v jaké je provedena pro styly funkční. Ještě víc to platí o stylech subjektivních, chápeme-li je ovšem zobecněně, tj. jako souhrn výběrových tendencí závislých na tom nebo onom obecně pojatém subjektivním činiteli.

III

Při teoretických úvahách o srovnávací slovanské stylistice musíme dále odpovědět na otázku, jak zjišťujeme zákonitosti a tendence výběru výrazových prostředků v jednotlivých zobecněně pojatých stylech. Základní metodou je tu srovnávání různých výběrových možností, kterými se dosahuje daného cíle sdělení, a určení možnosti nejúčinnější. Protože při tom je nutno různé způsoby vyjádření konstruovat, mluví někteří ruští jazykovědci — např. A. M. Peškovskij, L. V. Ščerba, A. N. Gvozděv — o metodě stylistického experimentu. Poslechněme, co o ní říká L. V. Ščerba: „Metoda experimentování je zvláště plodná v syntaxi a lexikografii, a ovšem i ve stylistice. Při ní neočekáváme, že jistý autor užije toho nebo onoho obratu, toho nebo onoho spojení, a proto můžeme podle své vůle spojovat slova. Zaměňující systematicky jedno slovo druhým, měníce jejich sled, intonaci apod., můžeme pak pozorovat významové rozdíly, které tím vznikají; to ostatně děláme vždy, jestliže něco píšeme. Řekl bych, že bez experimentu je téměř nemožné zabývat se těmito jazykovědnými disciplínami.“¹⁹ Ščerba správně upozorňuje na to, že jde vlastně o metodu, která opakuje experimentování při vytváření jazykového projevu. Badatel jakoby rekonstruuje proces výběru, který proběhl u autora projevu a jehož výsledkem je právě zkoumaný projev. Přitom může být experimentování prováděné badatelem založeno mnohem širě než experimentování autorovo, neboť badatel užívá této metody uvědoměleji. Příklad autorského experimentování uvádí např. A. N. Gvozděv ze statí Majakovského o vlastní tvorbě:

1. *Наши дни к веселью мало оборудованы.*
2. *Наши дни под радость мало оборудованы.*
3. *Наши дни под счастье мало оборудованы.*
4. *Наша жизнь к веселью мало оборудована.*
5. *Наша жизнь под радость мало оборудована.*
6. *Наша жизнь под счастье мало оборудована.*
7. *Для веселий планета наша мало оборудована.*
8. *Для веселостей планета наша мало оборудована.*
9. *Не особенно планета наша для веселий оборудована.*
10. *Не особенно планета наша для веселья оборудована.*
11. *Планетишка наша к удовольствиям не очень оборудована.*
12. *Для веселия планета наша мало оборудована.²⁰*

Možnost dosáhnout cíle sdělení několikerym způsobem vyplývá ze dvou předpokladů: jednak lze myšlenku různým způsobem obměňovat v rámci téhož sdělného záměru, jednak se mluvčímu nabízejí prostředky synonymické, a to nejen lexikální, nýbrž i syntaktické. Ovšem i záměna synonym vede obvykle k obměně myšlenky, takže mezi oběma předpoklady je těsná souvislost. Lze to dobře ukázat na překladových variantách při srovnávání různých překladů. Myšlenka je dána originálem a překladatel se zajisté snaží neporušit ji při převodu do jiného jazykového materiálu.

A přece srovnáváme-li různé překladové varianty, jde obvykle o obměny výchozí myšlenky, nikoli jen o čisté synonymické záměny. Můžeme se o tom přesvědčit např. na českých překladových variantách povídky Taras Bulba. V letech 1847 až 1949 byla tato Gogolova povídka přeložena do češtiny osmkrát, po každé s většími nebo menšími změnami. Např. souvětí *Сорвасиуицца со стени ветерок давал знать, что уже немного оставалось времени до рассвета* bylo přeloženo K. Vl. Zapem v r. 1847 *Větyrek zavivající se stepi oznamoval, že již mnoho času do svítání neschází* (90); Ign. Hoškem v r. 1893 *Větérek, který zavál se stepi, oznamoval, že už nezbývalo mnoho času do rozbrasku* (79); P. Kříčkou v r. 1949 *Větrík, který zavál se stepi, oznamoval, že do svítání není už daleko* (79).²¹

Chtěl bych tu poznamenat, že při shromažďování materiálu pro srovnávací slovanskou stylistiku bude nutné provést rozbor překladových textů, ať již jde o překlady z originálu slovanského nebo neslovanského. Zvláště výhodné budou texty existující paralelně ve většině nebo dokonce ve všech soudobých slovanských jazycích, jako např. překlady vrcholných děl světové prózy a neveršované dramatiky, některá díla vědecká, především filosofická (zvláště práce klasiků marxismu-leninismu) i práce publicistické (např. materiály ze sjezdů KSSS). Pokud jde o práce neumelecké povahy, musí jim jazykověda ve shodě se stoupajícím významem vědy a publicistiky v životě společnosti věnovat daleko větší pozornost než dosud. Dokonce je třeba, aby některé otázky týkající se funkčního stylu odborného a publicistického byly zpracovány přednostně, protože jejich vyřešení má velký praktický význam.

IV

K tomu, aby bylo možno srovnávat styly jednotlivých slovanských jazyků, je nutno znát jejich mluvnický systém, zejména syntaktický, a provést rozbor jejich slovní zásoby. Srovnávací stylistická badání by byla značně usnadněna, kdybychom měli synchronně založené srovnávací práce syntaktické, alespoň toho druhu, jako je II. díl *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy* (z r. 1960),²² a kdybychom se ve všech slovanských jazycích mohli opřít o podobný materiál, jaký shromáždil V. P. Suchotin v práci *Синтаксическая синонимика в современном русском литературном языке* (z r. 1960). Dosud však nemáme pro některé slovanské jazyky ani podrobnější synchronní zpracování syntaktické soustavy. Zatímco je poměrně dobře popsán syntaktický systém ruštiny, češtiny a polštiny a zčásti i slovenštiny,²³ chybějí podobné práce pro ukrajinštinu, běloruštinu a pro oba jazyky lužickosrbské. Také jazyky jihoslovanské dosud čekají na synchronní zpracování svých syntaktických soustav.

O syntaxi mluvíme na prvním místě proto, že syntaktické prostředky poskytují z mluvnického systému největší možnosti výběru a že v podstatě ony spolu s prostředky lexikálními rozhodují o stylistické povaze projevu. Tím ovšem nechceme tvrdit, že by jiné mluvnické prostředky byly zcela bez vlivu na utváření stylu. Jejich stylistická funkce je však silně omezena tím, že to jsou prostředky, které nemají vlastní pojmový nebo vztahový význam, nýbrž se na něm jen podílejí. Vlastní pojmový obsah má nejnižší lexikální jednotka — slovo, vlastní význam vztahový nejnižší jednotka syntaktická — syntagma.

Pokud jde o prostředky hláskoslovné a tvaroslovné, mohou ovlivňovat stylistický charakter projevu přímo jen tehdy, existují-li k nim hláskoslovné nebo tvaroslovné dublety, které patří k jiné stylové vrstvě. Zdůrazňuji tu, že mám na mysli přímé stylistické působení. Jinak se ovšem mohou tyto prostředky podílet na stylu projevu nepřímou, např. prozodické prostředky skrze zvláštní řadění slov, která jsou jejich

nositelem. Je známý fakt, že jiné předpoklady pro rytmizaci a melodizaci jazykového materiálu poskytuje např. ruština s ukrajinštinou a běloruštinou, jiné bulharština s makedonštinou, jiné srbocharvátština a slovinština, jiné polština a jazyky lužicko-srbské, jiné čeština se slovenštinou. Tyto otázky jsou dosti podrobně zpracovány pro ruštinu, polštinu, češtinu a srbocharvátštinu zejména v pracích B. V. Tomaševského, M. Džuské, J. Hrabáka, K. Taranovského aj.²⁴ Nepřímým využitím fonetických kvalit jazyka je i zvukově expresivní uplatňování hlásek a jejich skupin v závislosti na obsahu větného celku. Uvedme alespoň dva příklady z poezie české a srbocharvátské. První je z Máchova Máje:

*Řetězů řinčí hřmot a pak
u tichu vše umírá.*

Trojnásobné opakování ř v prvním verši onomatopoicky podkresluje obraz řinčení řetězů.²⁵

Druhý příklad je z Njegošova eposu Gorski vijenac:

*Ђе се гусле у кућу не чују,
ту је мртва и кућа и пуду.*

Opakování samohlásky *u* se tu účastní obrazu smutku, který vládne tam, kde nezaznívá hudba a zpěv. Je pochopitelné, že si i tyto prostředky zaslouhují pozornosti při srovnávacím stylistickém bádání. Je tu však třeba stále přihlížet k jejich sepětí s obsahovou stránkou.

Vraťme se k hláskoslovným dubletám. Jejich stylistická funkce je v slovanských jazycích nevýznamná už proto, že spisovné jazyky tíhnou k odstraňování podobných dublet. Výjimkou jsou fonetické paleoslovenismy ve spisovné ruštině, které mají buď slavnostní, poetické nebo alespoň knižní zabarvení proti neutrální povaze hláskových podob ruských, nebo nabyly neutrálního charakteru proti lidovému zabarvení slov domácích, např. *град* — *город*, *брег* — *берег*; *надежда* — *надежа*, *могучиу* — *могучиу* atd. Hned tu poznamenejme, že totéž platí v ruštině o dubletách tvaroslovných, např. *лучшие сыны народа* — *сыновья*. Hláskoslovné dublety jsou ovšem i v jiných slovanských jazycích, zvláště v srbocharvátštině, ale nemají zde obvykle rozdílné stylistické zabarvení. Ponecháme-li stranou formy ekavské a jekavské, týká se to slov jako *мува* // *муха*. Zvláštní situace je pak v češtině, kde některé kvantitativní dublety a hláskové podoby vzniklé úžením *ě* / *i* mají zabarvení hovorové, např. *našeptavač* // *našeptávač*, *umývadlo* // *umývadlo*, *kolébka* // *kolibka*.

V tvarosloví poskytuje nejvíc dublet spisovná čeština následkem toho, že se česká starobylá tvaroslovná soustava doplňovala a stále doplňuje hovorovými tvary analogickými. Tak např. v lok. pl. je možný výběr mezi knižnějším tvarem *střediscích* a běžnějším *střediskách*, nebo v l. os. sg. mezi *piší* a *píšu*, *peku* a *peču* atd. Dosti dublet má v morfologickém systému i srbocharvátština.

Jak již bylo řečeno, je třeba k srovnávacímu studiu stylů slovanských jazyků podrobně poznat jejich syntaktické soustavy. Přitom nestačí jen podat výčet syntaktických schémat, nýbrž je třeba pořádit i inventář prostředků tato schémata realizujících. Rozdílné prostředky realizační si totiž vynucují jiná syntaktická schémata, např. analytická flexe a nedostatek infinitivu v bulharštině a v makedonštině mají vliv na to, že tu členská schémata vypadají podstatně jinak než v ostatních slovanských jazycích, které si zachovaly flektivní tvary. Dosti velké rozdíly jsou v užívání infinitivních schémat mezi jazyky východoslovanskými, západoslovanskými a flektivními jihoslovanskými (srbocharvátštinou a slovinštinou).²⁶ Jednotlivé slovanské

jazyky se liší i schémata tzv. polovětných vazeb, zejména vazeb přechodníkových. Největší možnosti tu nabízí ruština. Ani slovosledná schémata nejsou totožná, zejména pokud jde o postavení shodného přívlastku nerozvitého i rozvitého, o postavení příklonek apod.²⁷ Všechny tyto rozdíly je třeba prozkoumat, abychom při srovnávání stylů slovanských jazyků nechápali jako stylistické jevy některé skutečnosti, které jsou podmíněny rozdílnou syntaktickou strukturou.

Podobně je třeba provést podrobný rozbor slovní zásoby jednotlivých slovanských jazyků. Jsou k tomu předpoklady po té stránce, že slovní zásoba většiny slovanských jazyků je již zachycena poměrně spolehlivě v slovnících. Týká se to především češtiny, ruštiny, polštiny a zčásti srbocharvatštiny, ale i jiné slovanské jazyky, jako slovenština a bulharština, budou brzy vybaveny potřebnými slovníkářskými pracemi. Je tu však nutno poznamenat, že abecední slovníky jsou jen předpokladem k tomu, aby se mohl provést vrstvý a synonymický rozbor slovní zásoby, jaký je nutný pro srovnávací studium stylů. Zde se vykonalo ještě velmi málo. Cestu tu ukazují nová práce česká, kniha Josefa Filipce *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie* (1961). Bude však nutno na základě této práce hlouběji promyslet metody podobného rozboru, aby se dospělo k obecnějším výsledkům. Dosud čekáme také na důkladnější synonymické a frazeologické slovníky, i když některé práce mohou zatím dobře posloužit, např. *Slovník wyrazów bliskoznaczných*, vzniklý za redakce St. Skorupky (1957), nebo Zaorálkova *Lidová rčení* (1947).

V

Protože funkční styly jsou ve vyspělých soudobých spisovných jazycích nejvyhraněnější, bude výhodné začít srovnávací bádání právě v této oblasti. Předběžně se pokusím načrtnout směry tohoto bádání, i když jsem si vědom nedostatečných předpokladů k podobným úvahám.

Nejobtížnější bude srovnávací studium stylu hovorového. Tu lze totiž užít textů jen v omezené míře, a to především dramatických textů a dialogických pasáží uměleckých děl, pokud v nich autor usiluje o zachycení základních znaků skutečného dialogu. Jinak bude třeba pořídit bohatý archiv přímých magnetofonových záznamů mluveného jazyka. Přitom vzniknou bezpochyby potíže, kudy vést hranici mezi hovorovými projevy spisovnými a projevy nářečními. Týká se to zvláště češtiny²⁸ a slovinštiny, neboť v těchto dvou jazycích se mluvená podoba spisovného jazyka nejvíce liší od podoby psané, ale problémem to bude i v ostatních slovanských jazycích. Při zkoumání výběru prostředků lexikálních bude třeba věnovat největší pozornost synonymickým dvojicím, v nichž proti neutrálnímu pojmenování dvojslovnému nebo viceslovnému stojí hovorový prostředek univerbizovaný. Zvláštního rozboru si vyžádají prostředky, ať již lexikální nebo gramatické, které mají funkci expresivní.²⁹ Dále bude nutné odhalit rozdíly v ustálených prostředcích frazeologických. V syntaxi půjde především o míru explicitnosti³⁰ při vyjadřování vztahů a o jmennou nebo slovesnou povahu vyjadřování.

Cenné výsledky přinese bezpochyby srovnávání funkčního stylu odborného a také publicistického. Bude tu třeba srovnávat jednak míru uplatňování odborné a publicistické terminologie a frazeologie, jednak účast syntaktických prostředků kondenzačních a explicitních na syntaktické výstavbě textu. Termínem syntaktické prostředky kondenzační rozumím, opíraje se o teorii V. Mathesia,³¹ prostředky vyjadřující člensky to, co by bylo možno vyjádřit větou, obyčejně vedlejší. Např. v ruské větě *Несмотря на отмену крепостного права, крестьян поролли розгами за*

малейшую провинность je přípustkový vztah vyjádřen větným členem, ačkoli se nabízí jeho vyjádření vedlejší větou přípustkovou: *Не смотря на то, что крепостное право было отменено...* Podobné kondenzační prostředky existují ovšem i v jiných slovanských jazycích, jak se o tom můžeme přesvědčit přeložením uvedené věty např. do češtiny *Přes zrušení nevolnictví byli rolníci mrskáni melami za sebemenší provinění* nebo do polštiny *Pomimo zniesienia pamszczyzny, chłopów karano chłosta za najmniejsze przewinienie* atd. Pokud mluvíme o explicitních syntaktických prostředcích, máme na mysli tu okolnost, že vztahy lze vyjádřit také implicitně, tj. bez zvláštního prostředku formálního. Např. v ruském souvětí *He повторяем опытов, они безуспешны* vyjadřuje druhá věta příčinu, proč se nepokračuje v pokusech. Příčinný vztah však není formálně vyjádřen, třebaže se k tomu nabízejí spojky *потому что, так как*. Stejně tak v srbocharvátštině *Ne ponavljamo eksperimente, jesu bezuspješni*, nebo v češtině *Neopakujete pokusy, jsou neúspěšné* atd. Snad není třeba zdůrazňovat, že odborný styl a do jisté míry i styl publicistický tíhne k syntaktické kondenzaci a explicitnosti. Pokud ovšem slouží ke kondenzaci polovětné vazby, bývá v nich druh vztahu vyjádřen obvykle implicitně. Už nyní můžeme říci, že nejvíce jsou kondenzovány odborné a také publicistické texty ruské a že dosahují největší syntaktické složitosti. Tak by např. bylo nesnadné přeložit do jiných slovanských jazyků bez syntaktické úpravy následující, silně kondenzované a rozvítené ruské souvětí: *При капиталистическом строе основой производственных отношений является капиталистическая собственность на средства производства при отсутствии собственности на работников производства — наемных рабочих, которые капиталист не может ни убить, ни продать, ибо они свободны от личной зависимости, но которые лишены средств производства, и чтобы не умереть с голоду, вынуждены продавать свою рабочую силу капиталисту и нести ярмо эксплуатации.*³²

Pokud jde o frazeologické a terminologické prostředky publicistického stylu, pozoruje se tu v posledních letech souběžný vývoj, přičemž podněty vycházejí z ruštiny. Menší je ovšem vliv ruského publicistického stylu na slovanské jazyky Jugoslávie.

Přes maximální individuální diferencovanost uměleckého stylu lze v něm zjistit některé obecné tendence výběru výrazových prostředků. Proto lze také provést srovnání uměleckých stylů v jednotlivých slovanských jazycích, i když to bude práce značně náročná. Zvláštní pozornost tu bude třeba věnovat otázce propustnosti uměleckého stylu pro prostředky jiných stylistických vrstev a pro prostředky nepsisovné a otázky funkce těchto prostředků. Mnoho cenného materiálu je tu shromážděno v stylistických pracích ruských, ukrajinských, polských a zčásti i srbocharvátšských, zatímco se v češtině, slovenštině a bulharštině věnovalo této otázce poměrně málo pozornosti.³³ Dále si zasluhují speciálního srovnávacího výzkumu prostředky jazykově aktualizační, především metaforické.

Vděčným předmětem srovnávání bude otázka oslabování hranic mezi dialogickým a vyprávěčským pásmem uměleckých děl. Půjde tu o výzkum funkce, prostředků a rozsahu tzv. nevlastní řeči přímé, řeči polopřímé, řeči smíšené a řeči nepřímé. Dobrý teoretický základ k tomu dává kniha L. Doležela *O stylu moderní české prózy* (1960), z níž také uvedu pro ilustraci alespoň jeden příklad. Je vzat z románu M. Pujmanové *Lidé na křižovatce* a střídá se v něm nepřímá řeč, polopřímá řeč a přímá řeč: *Karel nasadil vážnou tvář krásného hoch a odpověděl velmi cize, že stará paní ho přirozeně nikdy nezajímala [konec nepřímé řeči]; [začátek polopřímé řeči:] pokud jde o tu medičku, dost slušně dělá kristiánky; jinak si jí nevšímí; ostatně v neděli*

večer odjely [konec polopřímé řeči]. [Začíná řeč přímá:] „Znáš je od *Syrupa*, nebo ze *schůzi*?“ [končí řeč přímá] *optal se znehodnotlivě* [věta uvozovací]. V tvorbě všech slovanských národů je tu značvý rozdíl mezi literaturou 19. a poč. 20. stol. na jedné straně a literaturou po první světové válce na straně druhé. Tendence k míšení řeči přímé a nepřímé vzrůstá po 2. světové válce, a to zvláště v literatuře české, slovenské, polské a srbocharyvátské.

*

Ve své stati jsem zajisté nevyčerpal všechny možnosti srovnávacího studia stylů slovanských jazyků. Šlo mi však o to, abych odpověděl na některé teoretické problémy a abych dal podněty zatím alespoň k dílčím studiím. Rozvinutí práce v srovnávací stylistice bude mít význam nejen pro prohloubení teorie stylu, ale i pro hlubší poznání jednotlivých slovanských jazyků.

POZNÁMKY

¹ Ještě ve 4. vydání svých *Précis de stylistique française* (Paříž 1959) píše J. Marouzeau o tom, že se stylistika jako věda musí teprve zformovat. Srovnání úspěchů gramatických disciplín s výsledky stylistických výzkumů ukazuje, jak soudí autor, na opožďování stylistické teorie. Marouzeau cituje v této souvislosti výrok J. Rozwadowského o tom, že předmět stylistiky je natolik neurčitý, že se při bližším zkoumání obsah této vědy téměř rozplývá (15).

² Zůstaneme-li v oblasti slovanské lingvistiky, můžeme uvést různé názory na základní pojmy stylistiky z československé a sovětské diskuse o základních otázkách stylu (Slovo a slovesnost 16, 1955, č. 1—2; Вопросы языкознания 1954, č. 1—6; 1955, č. 1). Obě diskuse pak daly podnět k četným teoretickým pojednáním.

³ P. Guiraud, *La stylistique*, Paříž 1957, 6.

⁴ Srov. např. následující vymezení předmětu stylistiky: „Предметом лингвистической стилистики должно стать изучение системы функциональных стилей языка, под которыми следует понимать соответствующие тем или иным сферам человеческой деятельности разновидности общенародного литературного языка, особенности которых обусловлены особенностями и задачами общения в данных сферах жизни.“ (V. P. Murařov), *Об основных проблемах стилистики*, Moskva 1957, 42.) — „Nauka o slohu si všímá jazykových prostředků po stránce jiné [než mluvnice a nauka o slovní zásobě], totiž, jak tyto prostředky, hovějící myšlenkovému obsahu projevu, slouží k vyjadřování myšlenek, ke vzájemnému dorozumívání v konkrétních jazykových projevech se zřením k určité oblasti lidské činnosti, za které tyto projevy probíhají. Nauka o slohu ze strukturální povahy výrazových prostředků vychází a zkoumá, jak se této povahy v konkrétních jazykových projevech využívá.“ (Fr. Trávníček, *O jazykovém slohu*, Praha 1953, 21.) — „Poza analizą i opisem funkcji zjawisk językowych w różnego typu wypowiedziach stylistyka, opierając się na ... badaniach analityczno-opisowych, charakteryzuje ogólne cechy stylowe poszczególnych utworów i wypowiedzi, indywidualny styl autorów, styl gatunków literackich i epok, a poza tym — co jest szczególnie może istotne — charakteryzuje poszczególnie odmiany funkcjonalno-stylistyczne języka wykrystalizowane w różnych dziedzinach działalności ludzkiej. Wtym sensie jest nauką również syntetyzującą o charakterze zarówno opisowym, jak i historycznym.“ (H. Kurkowska — St. Skorupka, *Stylistyka polska, Zarys*, Varšava 1959, 11—12.)

⁵ Jde přitom o nové řešení problému, který nadhodil poprvé F. de Saussure vymezením obsahu pojmů *langue* — *langage* — *parole*.

⁶ Viz o tom podrobněji W. Kayser, *Das sprachliche Kunstwerk*, Bern 1951 271 n.

⁷ Pro germánské a románské jazyky uvádí dosti podrobnou bibliografii základních prací W. Kayser, op. cit. Více než dva tisíce stylistických prací z okruhu románské filologie analyzuje M. Hatzfeld, *A Critical Bibliography of the New Stylistics applied to the Romance Literatures 1900—1952*. Ve slovanské filologii dosud podobné bibliografické dílo nemáme. Můžeme jen odkázat na bibliografický přehled ruských příspěvků k otázce smělečského stylu: I. M. Podgajackaja, *Язык и стиль писателя, Библиографии 1951—1958*. Kazan 1960.

⁸ Srov. k tomu M. Cohen, *За диалектиката в съвременното езиковедие*, *Език и литература* 1955, č. 1—2, 39 n. Různá lingvistické teorie kritizuje z marxistického hlediska — ne bez jistého zjednodušení problémů — A. S. Čikobaeva, *Проблема языка как предмета языковедения*, Moskva 1959. Vizí úvodní články v chrestomatii V. A. Zveginceva, *История языковедения XIX и XX веков в очерках и извлечениях I—II*, Moskva 1960.

⁹ Např. A. N. Gvozdev, *Очерки по стилистике русского языка*, Moskva 1952; V. V. Vinogradov, *О языке художественной литературы*, Moskva 1959; A. I. Jefimov, *Стилистика художественной речи*, 2. vyd., Moskva 1961; H. Kurkowska — St. Skorupka, *Stylistyka polska, Zarys*, Varšava 1959; J. V. Bečka, *Úvod do české stylistiky*, Praha 1948; Fr. Daneš — L. Doležal — K. Hausenblas — Fr. Váhala, *Kapitoly z praktické stylistiky*, Praha 1957; L. Doležal, *O stylu moderní české prózy*, Praha 1960; kolektiv, *Knižka o jazyce a stylu soudobé české literatury*, Praha 1961; J. Mistrík, *Praktická slovenská stylistika*, Bratislava 1961; M. Pavlovič, *Проблеми стила*, Bělehrad 1960 aj.

¹⁰ Příslušnou bibliografii uvádí J. Bauer, *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960.

¹¹ Srov. shrnutí západ Pražského lingvistického kroužku pro jazykovou kulturu a stylistiku ve sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Praha 1932.

¹² Jmenujme zde alespoň tyto práce: B. Havránek, *K funkčním rozvrstvením spisovného jazyka*, *Časopis pro moderní filologii* 28, 1942, 409 n.; K. Hausenblas, *K základním pojmům jazykové stylistiky*, *Slovo a slovesnost* 16, 1955, 1 n.; Eug. Pauliny, *O funkčním rozvrstvení spisovného jazyka*, *ibid.* 17 n.; V. P. Murat[ová], *op. cit.*

¹³ Viz J. M. Kořínek, *Einige Betrachtungen über Sprache und Sprechen*, *Travaux du Cercle linguistique de Prague* VI, 1936; kap. *Vymedzenie vedného predmetu jazykospytu* — „langue“ a „parole“ v *Úvodu do jazykospytu*, Bratislava 1948, 9 n.

¹⁴ A. I. Smirnickij, *Объективность существования языка*, Moskva 1954.

¹⁵ O tom podrobněji viz K. Hausenblas, *op. cit.*, 6 n.; M. Jelínek, *Odborný styl*, *Slovo a slovesnost* 16, 1955, 25 n.

¹⁶ Termín „stylová vrstva“ zavedl do stylistiky L. Doležal, *K obecné problematice jazykového stylu*, *Slovo a slovesnost* 15, 1954, 100 n.

¹⁷ Podrobnou analýzu slohotvorných činitelů viz u K. Hausenblase, *op. cit.*, 10 n.

¹⁸ Rozdíly ve výčtu funkčních stylů, které zjišťujeme v jednotlivých stylistikách slovanských jazyků, jsou způsobeny rozdílným vymezením a tím i rozhrančením funkcí.

¹⁹ L. V. Ščerba, *О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языковедении*, *Известия АН СССР* 1931, 122.

²⁰ A. N. Gvozdev, *Очерки по стилистике русского языка*, Moskva 1952, 21.

²¹ Citováno podle skriptu Vl. Šmilauera, *Обогащение словни zásoby*, Praha 1953, 50 n.

²² Autory tohoto syntaktického dílu jsou J. Bauer, R. Mrázek a St. Žaža. I. díl, který obsahuje fonetiku a morfologii, vyšel v r. 1961.

²³ Nejdůležitější jsou: *Грамматика русского языка* II, AN SSSR, Moskva 1954; *Современный русский язык, Синтаксис*, изд. Московского университета, Moskva 1957; A. A. Šachmatov, *Синтаксис русского языка*, 2. vyd., Leningrad 1941; A. M. Peškovskij, *Русский синтаксис в научном освещении*, 7. vyd., Moskva 1956; N. J. Švedova, *Очерки по синтаксису русской разговорной речи*, Moskva 1960; — Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny* II, Praha 1951; Vl. Šmilauer, *Novočeská skladba*, Praha 1947; Fr. Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1962²; — Z. Klemensiewicz, *Składnia opisowa współczesnej polszczyzny kulturalnej*, Krakov 1937; týž, *Zarys składni polskiej*, 3. vyd., Varšava 1961.

²⁴ Uvedeme jen nejdůležitější práce: B. V. Tomaševskij, *Стилистика и стихосложение*, Leningrad 1959; týž, *Стих и язык*, Moskva—Leningrad 1959; K. Taranovskij, *Руски дводелни ритмови*, Bělehrad 1953; M. Dluska, *Studia z historii i teorii wersyfikacji polskiej*, Krakov 1948; St. Furmanik, *Z zagadnień wersyfikacji polskiej*, Varšava 1956; J. Hrabák, *Úvod do teorie verše*, Praha 1956; týž, *Studie o českém verši*, Praha 1959.

²⁵ Příklad uvádí J. V. Bečka v *Úvodu do české stylistiky*, Praha 1948, 225.

²⁶ Chybějí tu však podobné synchronně orientované práce, jakou napsal pro slovenštinu J. Ružička: *Skladba neurčítu v slovenskom spisovnom jazyku*, Bratislava 1956, nebo pro češtinu K. Svoboda, *Infinitiv v současné spisovné češtině*, Praha 1962.

²⁷ Také tato oblast syntaxe čeká na důkladnější zpracování. Dosud jsou podrobněji prozkoumány jen slovosledné zákonitosti češtiny (se slovenštinou) a ruštiny. Příslušnou literaturu viz v pozn. 23.

²⁸ Viz současnou diskusi o poměru mezi spisovným českým jazykem a obecnou češtinou, do které zatím zasáhli tito jazykovedci: P. Šgall (*Вопросы языковедения* 1960, č. 2, 11n.); *Slovo a slovesnost* 23, 1962, 37n.); J. Bělič, B. Havránek, Al. Jedlička a Fr. Trávníček.

níček (Вопросы языкознания 1961, č. 1, 44n.; Slovo a slovesnost 22, 1961, 98n.; první tři autoři znovu v SaS 23, 1962, 108 n.), J. K. Hausenblas, (SaS 23, 1962, 189 n.), Vl. Skalička (t. 201 n.), J. Chloupek, A. Lamprecht, A. Vašek (t. 258 n.), P. Novák (t. 266 n.), M. Jelínek (SaS 24, 1963, 47 n.).

²⁰ Srov. k tomu studii J. Zimy *Expresivita slova v současné češtině*, Praha 1961.

²¹ Vymezení tohoto termínu je podáno v následujícím odstavci.

²² Viz zvláště V. Mathesius, *Řeč a sloh*, sb. Čtení o jazyce a poezii, Praha 1942, 11n.

²³ Citováno podle *Příruční mluvnice češtiny pro Čechy II*, 16.

²⁴ Viz v citovaných pracích V. V. Vinogradova, B. V. Tomaševského, A. I. Jefimova, H. Kurkové — St. Skorupky; dále I. K. Bilodid, *Питання розвитку мови української художньої прози*, Kyjev 1955; J. Bělič, *K otázce využívání nářečí v literatuře*, Sedm kapitol o češtině, Praha 1955, aj.

К ТЕОРЕТИЧЕСКИМ ВОПРОСАМ СРАВНИТЕЛЬНОЙ СТИЛИСТИКИ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ

В последние годы стилистика попадает в центр внимания филологии. Почти во всех стилистических трудах теоретического характера, однако, отмечается недостаточная точность стилистических понятий. Ввиду того перед языкознанием встает настоятельное требование создания стилистической теории. В качестве общего метода при этом необходимо пользоваться диалектическим методом, на основании которого могут быть разработаны надежные специальные приемы стилистического исследования.

Для того чтобы понять сложный процесс образования стилей и анализировать его итоги, нужно отдать себе отчет об условиях, при которых протекает высказывание, а также о выполняемых им коммуникативных заданиях. Руководящую роль во всей совокупности стилистических факторов играют объективные факторы, принципиально обуславливающие те пределы, в которых возможен субъективный подбор языковых средств. В числе объективных стилей важнейшее место занимают функциональные стили. Они получают путем подытоживания, обобщения закономерностей и тенденций подбора выразительных средств, зависящих от той же коммуникативной функции. На основе такого обобщения можно различать четыре основных функциональных стили: разговорный, научно-технический, публицистический и художественный.

Так как функциональные стили наиболее ярко определились среди объективных стилей, создав особый слой стилистически окрашенных средств, то они дают лучшие предпосылки для того, чтобы сравнение стилистических закономерностей и тенденций в отдельных славянских языках начать именно в этой области. Напротив, при других объективных стилях необходимо сперва создать теоретические предположения сравнительного изучения. В еще большей мере это относится к обобщенно понимаемым субъективным стилям.

Основным методом для исследования закономерностей и тенденций отбора выразительных средств служит сопоставление таких разных возможностей выражения, с помощью которых можно достигнуть данной коммуникативной цели. Поскольку при этом разные возможности выражения должны испытываться и нарочито конструироваться, русские языковеды Пешковский, Щерба, Гвоздев и др. говорят о методе стилистического экспериментирования. Возможность достижения коммуникативной цели посредством нескольких вариантов высказывания вытекает из двух предположений: 1) При одной и той же коммуникативной цели мысль по-разному может видоизменяться. 2) В расположении автора имеются синонимические средства, причем не только лексические, но и синтаксические.

Необходимым условием для сравнения стилей отдельных славянских языков является знание их грамматической, в частности синтаксической, системы и их словарного состава. Что же касается фонетических и морфологических средств, то они в состоянии непосредственно влиять на стилистический характер высказывания лишь постольку, поскольку существуют дублеты с неодинаковой стилиевой окраской. Эти средства, конечно, могут участвовать в стиливом оформлении высказывания и косвенно; так, например, проводические средства оказывают влияние на стиль поэзии в силу особого, направленного к заданной цели отбора слов. В рамках грамматической системы наибольшие возможности подбора предоставляют средства синтаксические, вместе с лексическими средствами определяя стиль высказывания. Необходимо, однако, предвари-

тельно исследовать все существующие структурные различия синтаксической системы в отдельных славянских языках, чтобы при сопоставлении стилей не смешивать стилистические явления со структурными. В целях стилистической оценки нужно подвергнуть основательному анализу также славянский лексический состав, причем алфавитные словари представляют лишь первый шаг к синонимическому анализу.

В числе функциональных стилей наиболее затруднительным будет сравнительное изучение разговорного стиля, ибо здесь тексты можно использовать только в ограниченной мере, а именно тексты драматические, как и диалогические отрезки прозаических литературных произведений. Надо будет основать обширные архивы магнитофонных записей разговоров по всем славянским языкам. Ценные результаты может принести сравнение научно-технического и публицистического стилей различных славянских языков. Оно должно быть направлено на диапазон использования специальной и публицистической терминологии и фразеологии, а также на синтаксическую тенденцию к т. н. конденсации и эксплицитному способу выражения. В художественном прозаическом стиле сопоставлению подлежит, прежде всего, степень ослабления пределов между полосами диалога и авторской речи художественных произведений. Здесь, главным образом, важно исследование функции, средств и частоты „обозначенной“ прямой речи, „необозначенной“ прямой речи, полупрямой, смешанной и косвенной речи. Далее следует уделять внимание восприимчивости художественной прозы по отношению к языковым средствам других стиливых пластов и к нелитературным средствам. В целях сравнения нельзя, понятно, сбросить со счета и средства актуализации.

Перевел Роман Мразек

ZU THEORETISCHEN FRAGEN DER VERGLEICHENDEN STILISTIK DER SLAWISCHEN SPRACHEN

Die Stilistik rückt in den letzten Jahren in den Vordergrund und des Blickfeldes der Philologie. Fast in allen stilistischen Arbeiten theoretischen Charakters wird aber die unzulängliche Genauigkeit der stilistischen Begriffe erwähnt. Die Sprachwissenschaft steht also vor der dringenden Aufgabe, die Stiltheorie aufzubauen. Als allgemeine Methode ist dabei die dialektische anzuwenden, auf deren Grundlage verlässliche spezielle Methoden der stilistischen Forschung ausgearbeitet werden können.

Wenn man den komplizierten Prozeß der Stilbildung erfassen und seine Resultate analysieren will, müssen die Bedingungen, unter denen die Aussage verläuft, und die Mittelbedürfnisse, denen sie dient, kennengelernt werden. Eine führende Rolle im Komplex der stilbildenden Faktoren spielen die objektiven Faktoren, die auch die Grenze bestimmen, in der die subjektive Auswahl der Sprachmittel durchgeführt werden kann. Unter den objektiven Stilgattungen nehmen die funktionellen Stile den wichtigsten Platz ein. Sie werden dadurch ermittelt, daß die von derselben Mitteilungsfunktion abhängigen Gesetzmäßigkeiten und Tendenzen in der Wahl der Ausdrucksmittel zusammengefaßt werden. Auf Grund dieser Zusammenfassung gelangt man zu vier funktionellen Grundstilen: zum konversationellen, fachlichen, publizistischen und künstlerischen.

Weil die funktionellen Stile sich am deutlichsten unter den objektiven Stilgattungen gestaltet und weil sie eine besondere Schicht der stilgefärbten Sprachmittel gebildet haben, bieten sie die besten Voraussetzungen dafür, mit dem Vergleich der stilistischen Gesetzmäßigkeiten und Tendenzen in den einzelnen slawischen Sprachen gerade auf diesem Gebiet zu beginnen. Bei den anderen objektiven Stilgattungen müssen erst die theoretischen Voraussetzungen zur vergleichenden Forschung in dem Maße geschaffen werden, wie sie für die funktionellen Stile vorliegen. Noch mehr gilt das für die verallgemeinert begriffenen subjektiven Stile.

Als Grundmethode für die Ermittlung der Gesetzmäßigkeiten und Tendenzen in der Wahl der Ausdrucksmittel dient der Vergleich verschiedener Auswahlmöglichkeiten, durch die das gegebene Mitteilungsziel erreicht wird. Da hierbei verschiedene Mitteilungsmöglichkeiten erprobt und zu diesem Zwecke konstruiert werden müssen, sprechen die russischen Sprachwissenschaftler Peškovskij, Šerba, Gvozdev u. a. über die Methode des stilistischen Experiments. Die Möglichkeit, das Mitteilungsziel durch mehrere Aussagevarianten zu erreichen, ergibt sich aus zwei Voraussetzungen: 1) Der Gedanke kann bei derselben Mitteilungsabsicht variiert werden. 2) Dem Sprecher stehen synonyme, und zwar nicht nur lexikalische, sondern auch syntaktische Sprachmittel zur Verfügung.

Eine Bedingung dafür, die Stile einzelner slawischer Sprachen vergleichen zu können, ist die Kenntnis ihres grammatikalischen, besonders syntaktischen Systems, und ihres Wortschatzes.

Was die phonetischen und morphologischen Mittel betrifft, so können sie den stilistischen Charakter der Aussage direkt beeinflussen, sobald es Doppelformen mit verschiedener stilistischer Färbung gibt. Sie können freilich an der stilistischen Gestaltung der Aussage auch indirekt beteiligt sein, so beeinflussen z. B. die prosodischen Mittel den Stil der Poesie durch die zu diesem Zwecke getroffene Wortwahl. Im grammatikalischen System bieten die syntaktischen Mittel die größten Auswahlmöglichkeiten, und dadurch bestimmen sie gemeinsam mit den lexikalischen Mitteln den Stil der Aussage. Es ist aber notwendig, alle Unterschiede des syntaktischen Systems in den einzelnen slawischen Sprachen zu erforschen, da mit beim Vergleich der Stile die sprachstrukturellen Erscheinungen mit den stilistischen nicht verwechselt werden. Zum Zwecke der stilistischen Wertung muß auch der slawische Wortschatz gründlich analysiert werden, wobei die alphabetischen Wörterbücher nur den ersten Schritt zur synonymen Analyse des Wortschatzes darstellen.

Unter den funktionellen Stilen wird das vergleichende Studium des konversationellen Stils am schwierigsten sein, da hier die Texte nur in beschränktem Maße angewandt werden können, und zwar die dramatischen Texte und die dialogischen Abschnitte der Sprachkunstwerke. Es ist ein umfangreiches Archiv mit Tonbandaufnahmen von Gesprächen in jeder slawischen Sprache zu gründen. Aufschlußreiche Ergebnisse kann man vom Vergleich des fachlichen und publizistischen Stils in den verschiedenen slawischen Sprachen erwarten. Der Vergleich sollte auf das Ausmaß des Gebrauchs der fachlichen und publizistischen Terminologie und Phraseologie und auf die syntaktische Tendenz zur sogenannten Kondensierung und expliziten Ausdrucksweise gerichtet werden. Im kunstprosaischen Stil bietet sich vor allem die Stufe der Abschwächung der Grenze zwischen den Dialogen und Erzählerabschnitten der Sprachkunstwerke zum Vergleich an. Es handelt sich hier um die Erforschung der Funktion, der Mittel und der Frequenz der bezeichneten direkten, nicht bezeichneten direkten, halbdirekten, gemischten und indirekten Rede. Weiter ist der Zulässigkeit der Kunstprosa für die Sprachmittel anderer Stilschichten und für die nicht schriftsprachlichen Mittel Beachtung zu schenken. Für den Vergleich kommen im künstlerischen Stil selbstverständlich auch die Aktualisierungsmittel in Frage.